

Dés városvezetése 1541–1600 között

Az erdélyi mezővárosok fejedelemség kori fejlődéséről és önkormányzatáról aránylag keveset tudunk. A kutatás legfőbb akadálya a települések levéltárának pusztulásában keresendő, e tekintetben kivétel képez az erdélyi viszonylatban gazdagnak mondható dési levéltár.¹ Az aránylag kedvező forrásadottságok alapján kijelenthető, hogy a középkor végén Dés mint királyi sóbányaváros számos kiváltsággal rendelkezett. Felemelkedését elsősorban a sónak köszönhette, hiszen a magyar királyok egyik legfontosabb bevételi forrását a sóbányászat jelentette. Nem véletlen, hogy többször is megerősítették az ilyen települések kiváltságait, így az erdélyi legfontosabb bányahelyekét is (Dés, Désakna, Torda, Vizakna, Szék, Kolozs), nagy figyelmet fordítva arra, hogy a lakosok száma ne csökkenjen. Ugyanakkor a szállításért nyert díj is jó megélhetést biztosított a helybelieknek. Ehhez járult még az 1521-től szabaddá tett sókereskedelemből származó haszon is, bár a bányahelyek lakosai, bányászai már azelőtt is foglalkoztak a felszínre hozott ásvány árusításával. Ez a désiektől is igaz volt: régi kiváltságaik alapján az itteni sószállítók országos vámmenteséget élveztek, és a polgárok kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek.²

A 15–16. század fordulóján a népesebb oppidumok közé tartozott: 1495-ben Désen és a szomszédos Désaknán³ 2700–3300 körüli lakosságot lehet feltételezni, ugyanekkor Tordán kb.

Szász Anikó (1976) – tudományos munkatárs, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, szaniksz@gmail.com

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00282/15/2) támogatta.

¹ Dés város levéltára (a továbbiakban Dés v lt.), a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban KvNLT). Újabbban elérhető a levéltár középkori online adatbázisában is: www.arhivamedievala.ro. Dés város levéltárában 115 darab Mohács előtti oklevél, az 1526–1600 közötti időszakból pedig további 131 darab irat található (Dés v lt, 116–120, 133–137, 145–266). Az eredeti számozás szerinti anyagból jelenleg 20 oklevél hiányzik az 1531–1543 és a 1550–1552 közötti évekből. 1526–1552 között csupán 10 darab maradt fenn. A 131 irat zömét a központi hatalom által kiállított oklevelek, kisebb részét pedig mezővárosi és magánoklevelek, illetve a hiteleshelyek és fogott bírák által kiadott iratok alkotják. A levéltárat a 19. században Torma Miklós rendezte (Szabó T. Attila: *Adatok Temesvári János déák oklevelezéséhez*. Magyar Nyelv 57(1961). (a továbbiakban Szabó T.: Adatok) 98–103.

² A teljesség igénye nélkül: *Jakó Zsigmond: Újabb adatok Dés város legrégebbi kiváltságleveléinek kritikájához*. = *Uő: Társadalom, egyház, művelődés*. Bp. 1997. (a továbbiakban Jakó: *Dés*) 9–26; Draskóczy István: *Szemponok az erdélyi sóbányászat 15-16. századi történetéhez*. = *Studia professoris-professor studiorum Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Bp. 2005. 93; Szende Katalin: *Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt*. = *Péncs, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016. 307–308; Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp. 2002 (Fons könyvek 1), 71–84; Rüszt Fogarasi Enikő: *Dés mint Szolnok és Doboka vármegye központi helye*. = *Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyarai András Emlékkönyv*. Szerk. Pál Judit, Rüszt Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca/Kvár 2002. 179–185; Wolf Rudolf: *Adatok az erdélyi sóbányászok (sóbánygók) fejedelemség korabeli helyzetéről*. *Korunk* 1(1990). 12. sz. 1631–1632.

³ Dés és Désakna fejlődése sok tekintetben összefonódott. Dés v lt, 145, 154, 157, 171, 173; Jakó: *Dés* 9–26; *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei* I. (1326–1590). (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Szerk. Fejér Tamás). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlészeti Bogdándi Zsolt. Kvár. 2017. (a továbbiakban KmFJkv) 16, 36. sz.

3700–4500 főt.⁴ Dés a Kubinyi-féle centralitási pontrendszer alapján is kiemelkedő helyet foglal el a középkori erdélyi települések mezőnyében: Rüszt-Fogarasi Enikő a harmadik hierarchikus szintű, jelentős mezővárosok közé sorolta 24 ponttal, Lakatos Bálint pedig viszonylag új kutatás alapján már 31 pontot ad neki, és Gyulafehérvár mellé, a másodrendű városok csoportjába helyezi.⁵ A Mohács utáni időszak azonban nem kedvezett a város fejlődésének. A túlzott terhek, főként Fráter György rendelkezései miatt népessége fokozatosan csökkent. János király alatt 332 adózó portát, Fráter György idején 170-et, 1552-ben alig 100-at, 1554-ben pedig 108-at vettek számba, tehát a 1495-ös évhez képest a 16. század derekára a lakosság száma a negyedére esett vissza.⁶

Dés tisztségviselői

A vizsgált időszakban a magyarok lakta Dés egyértelműen mezőváros volt. Így említik legtöbbször az oklevelek, bár időnként találkozunk a civitas megjelöléssel is.⁷ A két terminus párhuzamos használata nem egyedülálló, gyakran megjelenik az olyan mezővárosok esetében, amelyek már a 14. században is királyi tulajdonban voltak, illetve melyek a királyi szabad városokkal egy időben széles körű kiváltságokat nyertek el az uralkodótól. A kérdésre vonatkozó kutatások legfontosabb eredményeinek számbavételétől most eltekintve,⁸ csupán Bácskai Vera összefoglaló megállapítását idézném az oppidumok legjelentősebb, Dést is magába foglaló csoportjának legfőbb sajátosságaira nézve: „A legszélesebb autonómiát a 12–14. századra visszavezethető oppidumok élvezték, melyek a későbbi civitasokkal azonos időben, nagyjából azonos kiváltságokat nyertek az uralkodótól. Ezek többnyire teljes önkormányzattal rendelkeztek: csak saját választott bíráik ítéelkezhetek felettük, feljebbviteli fórumuk pedig a király vagy a tárnokmester ítélőszéke volt.” Ilyen volt pl. Dész, Debrecen, Eperjes, Körmend, Miskolc és Szatmárnémeti.⁹

⁴ Draskóczy: *i. m.* 91; Oborni: *i. m.* 78.

⁵ Rüszt Fogarasi: *i. m.* 185; Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526.* (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. (Megjelenés alatt; a továbbiakban Lakatos: Adattár) „Dész” (szócikk)

⁶ Oborni: *i. m.* 82; Draskóczy: *i. m.* 91.

⁷ Civitas: 1528 (Dész v lt, 118), 1548 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), F17, Cista Comitatum, Com. Solnok Interiori, M, 16), 1553 (Dész v lt, 149, 150, 152)

⁸ Csak néhányat említve: Fügedi Erik: *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században.* = Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Bp, 1981, 336–363, 515–519; Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században.* Értekezések a történelmi tudományok köréből 47. Bp. 1965; Kubinyi András: *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében.* Történelmi Szemle 46(2004). 12–22, 137–158; Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében.* Kéziratban levő doktori disszertáció és adattár. Bp. 2013. (doktori.btk.elte.hu/hist/lakatosbalintpeter/diss.pdf); a továbbiakban Lakatos: *Írásbeliség*; Lakatos Bálint: *Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban.* Századok 148(2014). 2. (a továbbiakban Lakatos: *Önkormányzat*) 495–530; Gulyás László Szabolcs: *Megjegyzések az Északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez.* Századok 147(2013). 338; Uő: *Városfejlődés a középkori Máramarosban.* Kvár 2014; Uő: *Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján.* Bp, 2017.

⁹ Bácskai Vera: *A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején.* = Uő: *Városok és polgárok Magyarországon.* I. Bp. 2007. 137–138.

Visszatérve a terminológiára, a magyar nyelvű oklevelekben mindig a város megnevezéssel találkozunk. („a várossal egyenlő terhet akarok viselni”, „az szegin városnak szabadsága”, „a város székén”). A lakosok, azaz mezővárosi jobbágyok jogállásának megnevezésében is észrevehető kettőség, hiszen a forrásokban polgár és jobbágy minősítéssel egyaránt találkozunk. Latin szövegekben „cives, cives et inhabitatores, incolae, iobbagiones, subditi (prudentes et circumspecti, providi)”, a magyar oklevelekben a „városbeli emberek” és „parasztok” megnevezések szerepelnek.¹⁰

A belső tanács teljes névsorát csak néhány évből ismerjük (1559, 1560, 1574, 3×1575, 1580). Ezek alapján megállapítható, hogy a 16. század második felében a bíróból és általában 12 esküdt polgárból állott;¹¹ kivételt képez az 1575-ös év, amikor a bíró neve mellett csak 11 esküdt nevét tüntették fel három oklevélben.¹² Az esküdtek létszámát tekintve, a késő középkori Magyarországon a 12 fős tanács típusa volt a legelterjedtebb.¹³ A városok és a jelentősebb mezővárosok jellemzője volt, Erdélyben például Tordán,¹⁴ Enyeden, Abrudbányán és Báthory István fejedelemsége idejétől kezdve pedig Gyulafehérváron¹⁵ találunk ilyen tanácsot.

Désen a bíró általában a „iudex” és „bíró” megnevezéssel szerepel a szövegekben, de előfordul a „iudex primarius”¹⁶, „főbíró”¹⁷ és a „főpolgár” kifejezés is.¹⁸ A belső tanács tagjairól ritkán jelölik meg, hogy tizenketten vannak („duodecim iurati cives”).¹⁹ Gyakran csak egy-két esküdt neve van említve, vagy csak általánosan „iurati cives”-ként utalnak rájuk. Magyar szövegekben az „esküdt polgár” vagy egyszerűen a „polgár” kifejezést használták, az utóbbi kifejezés alatt azonban csak az esküdteket értették.

Rajtuk kívül a külső tanácsot csupán 1553-ban és 1559-ben említik a forrásaink. Az 1553-as egyezséglevélben (mely egy mezővárosi jegyzőkönyvre is utal) szenátoroknak nevezik őket: „iudex civitatis ac iurati et senatores totaque civitas Desiensis”. Egy 1559-es határozat szövege

¹⁰ Dés v lt, 202, 241, 246.

¹¹ 1559: Kőmíves Benedek, Máté deák, Dül Balázs, Kalmár Tamás, Serjéni Miklós, István deák, Vas Mihály, Szöcs Benedek, Jeromos deák, Mészáros Miklós, Török István, Szalai Ambrus (Dés v lt, 171, 173); 1574: Székely Gergely, Máglyás Gergely, Szabó Péter, Téglás Mihály, Mészáros Mihály, Gerő Antal, Kerekes Bálint, Ötvös János, Daróci János, Törpöni András, Lapuhas János, Nagy Pál (MNL OL, Teleki család Marosvásárhelyi lt. (P 657, a továbbiakban: Teleki cs Mv lt), 68. cs. 79). Lásd még 1560-ban és 1580-ban: Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III. Deés, 1900. (a továbbiakban: Kádár–Tagányi III.) 206–207.

¹² 1575: Székely Gergely, Szabó Péter, Téglás Mihály, Mészáros Mihály, Kerekes Bálint, Törpöni András, Nagy Pál, Ötvös János, Daróci János, János deák, Faggyas Márton (Dés v lt, 187–189)

¹³ Lakatos: Önkormányzat 517; Uő: *Írásbeliség* 60.

¹⁴ *Torda város tanácsülési jegyzőkönyve 1603–1678*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Wolf Rudolf. Erdélyi történelmi adatok. VI. 1. Kvár 1993. 6.

¹⁵ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (a továbbiakban: ErdKirKv) 3. 35. sz; Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében = Kolozsvár 700*. Szerk. Sipos Gábor, Ovidiu Ghitta, Rüs-Fogarasi Enikő, Ionuț Costea, Lupescu Makó Mária. (Megjelenés alatt); Uő: *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése*. Erdélyi Múzeum LXXVIII (2016). 1. 35.

¹⁶ 1576: Dés v lt, 194; 1589: Dés v lt, 224; 1590: Dés v lt, 229; 1591: Dés v lt, 232. Lásd még Kádár–Tagányi III. 206–207.

¹⁷ 1598. Dés v lt, 254.

¹⁸ Válaszúti Mátyás deák nemes 1580-ban kelt saját oklevelében ígéri, hogy miután házat vásárolt „ilyen tiszteletes személyek, úgy minth Zekely Gergely főpolgár, ... előth örök árron”, nem fogja azt megnevesíteni. Dés v lt, 206.

¹⁹ Elsősorban az egész tanács nevében kelt mezővárosi oklevelekben, továbbá egy nemes és a mezőváros közötti per során kiadott két oklevélben 1582-ben. Dés v lt, 209.

pedig két különböző megnevezést is használ: „iudex, [...] civis iurati ac universi *senatores* et tota universitas atque communitas oppidi Dees”, „...ac universi *consules* et tota communitas oppidi Dees”.²⁰ Létszámukat tekintve a tárgyalt korszakból sajnos nincs adatunk, viszont 1490-ben 40, 1497-ben pedig 50 konzulról és rajtuk kívül 100 választott vénről tudunk.²¹

A bírót és az esküdteket feltehetően évente újraválasztották, ennek időpontját és módját azonban nem ismerjük. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az egymást követő években újra bíróvá lehetett választani ugyanazt a személyt. A mostoha forrásadottságok miatt nem tudjuk megállapítani, hogy mennyiben befolyásolta a szabad bíróválasztást a földesúri hatalmat képviselő sókamarás. Elképzelhetőnek tartjuk, de bizonyítani nem tudjuk, hogy – a magyarországi mezővárosok példájára – a tisztújításon nem érvényesült az egész lakosság akarata, hanem csak az adózó mezővárosi polgárságé. Ennek jogi alapja az lehetett, hogy a nem adózó helybeli nemeseket és a szegényebb réteget (sóvágók, cigányok) is megfosztották e jogtól.²²

Désen név szerint 23 bírót²³ ismerünk 1527–1600 között,²⁴ az adatok az alább következő táblázatban láthatók. Az 1540 előtti évekből igen kevés információnk van, az ezt követő időszakot illetően azonban megállapítható, hogy megválasztásuk egyik előfeltétele a belső tanácsi tagság volt, ami lehetővé tette, hogy megfelelő tapasztalatot szerezzenek a városvezetésben.²⁵

²⁰ Dés v lt, 149, 171, 173.

²¹ „electi seniores” MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 234745. Lakatos: Önkormányzat 521–522; Lakatos: Írásbeliség 67.

²² *Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI században. Gyulai Füzetek 3.* Gyula, 1991. 32; Lakatos: Önkormányzat 498–500, 509.

²³ Mészáros Tamás 1528 (Dés v lt, 118); Serjéni Miklós 1527–1529 (*Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570.* Von Albert Berger. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Ernst Wagner. I–II. Band. Köln-Wien, 1986. (a továbbiakban Berger I–II.) 997, 1081, 1118); Sós Márton 1531 (Kádár–Tagányi III. 205.); Mészáros Péter 1536 (Kádár–Tagányi III. 205.); Sziójgyártó Gergely 1539 (Kádár–Tagányi III. 205.), 1540 (Berger I. 1447.), Szilágyi Bálint 1548 (MNL OL, F 17, Szolnok Interiori, M, 16), Szabó Lukács 1553 (Dés v lt, 149, 152), Szöcs Gergely 1558 (Dési Református Egyházközség levéltára (a továbbiakban Dési egyh lt) az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, Kolozsváron, C1, 8, másolat), Gyulai Márton deák 1557 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1559 (Dés v lt, 171–173), 1560 (Berger II. 2607, Kádár–Tagányi III. 206.), Máté deák 1562 (Berger II. 2776.), Kalmár Tamás 1563 (Dési egyh lt, C1, 21, másolat), Belawar István (Berger II. 2842.), Serjéni Miklós 1570 (Dés v lt, 178), Török István 1569 (Dési egyh lt, C. 27, Berger II. 3401, 3412.), 1571 (Dés v lt, 182; *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen.* Begründet von Albert Berger. Herausgegeben von Ernst Wagner. III. Band (1571–1585). Köln 1995. (a továbbiakban: Berger III.) 3628, 3633. sz.), Szabó Fábrián 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1578 (Dés v lt, 200, 201, Berger III. 4430.), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.); 1582 (Dés v lt, 209), 1583 (KmFJkv 423. sz.), 1590 (Dés v lt, 229), Máglyás Gergely 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189); 1576 (Dés v lt, 194, 213, Berger III. 4165.), Kozárvári Máté 1577? (Dés v lt, 185), Székely Gergely 1580 (Dés v lt, 206), 1591 (Dés v lt, 232), Mészáros Mihály 1583 (Berger III. 5214.), 1584 (Dés v lt, 214), Ötvös János 1585 (Dés v lt, 215–217, 220), 1588 (Dés v lt, 222), 1589 (Dés v lt, 224), Temesvári János deák 1592 (Dés v lt, 234), 1593 (Dés v lt, 237), Lőrinc deák 1594 (Dés v lt, 243, 305), 1597 (Dés v lt, 251), Lapuhas János 1598 (Dés v lt, 254).

²⁴ A bírók névsora 1526-ig: Lakatos: Adattár, „Dés”; Kádár–Tagányi III. 204–205.

²⁵ Szilágyi Bálint 1540 (Kádár–Tagányi III. 206.); Sziójgyártó Gergely 1543 (Dés v lt, 133); Szöcs Gergely 1553 (Dés v lt, 152), 1569 (Dési egyh lt, C. 27, Berger II. 3380.); Gyulai Márton deák 1553 (Dés v lt, 152); Török István 1557 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1559 (Dés v lt, 171, 173); 1560 (ErdKirKv I/1. 33. sz.); Kalmár Tamás 1559 (Dés v lt, 171, 173), 1560 (Kádár–Tagányi III. 206.); Serjéni Miklós 1559 (Dés v lt, 171, 173), 1560 (Kádár–Tagányi III. 206.); Máté deák (ErdKirKv I/1. 33. sz.); Máglyás Gergely 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79); Székely Gergely 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1576 (Dés v lt, 194), 1582 (Dés v lt, 210); Mészáros Mihály 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1578 (Dés v lt, 203); Ötvös János 1570 (Dés v lt, 178), 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.); Temesvári János deák 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1588 (Dés v lt, 222), 1590 (Dés v lt, 229); Lőrinc deák 1589 (KmFJkv 746.), 1590 (Dés v lt, 229); Lapuhas János 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79).

Néhányuk pedig hosszú ideig viselte e tisztséget bíróvá választása előtt, legtöbbit, azaz 15 évet Ötvös Jánosnak kellett várnia, míg bíróvá választották. Lapuhas János esetében viszont, akinél 24 évet számolhatunk, elképzelhető, hogy két személyről, a család azonos nevű tagjairól van szó. Ugyanakkor több adat is bizonyítja, hogy bíróságot viselt személyek szolgálatuk letelte után is belső tanács tagjai maradtak.

Név	Év	Egyéb tisztségek
Mészáros Tamás	1528	
Serjéni Miklós	1527–1529, 1532	
Sós Márton	1531	
Mészáros Péter	1536	
Szűgyártó Gergely	1539, 1540	esküdt polgár 1543
Szilágyi Bálint	1548	esküdt polgár 1540
Szabó Lukács	1553	
Szőcs Gergely	1558	esküdt polgár 1553, 1569
Gyulai Márton deák	1557, 1559, 1560	esküdt polgár 1553
Máté deák	1562	esküdt polgár 1560
Kalmár Tamás	1563	esküdt polgár 1559, 1560
Belawar István	1563	
Serjéni Miklós	1570	esküdt polgár 1559, 1560 Belső-Szolnok vm notáriusa 1563, 1569, 1571
Török István	1569, 1571	esküdt polgár 1557, 1559, 1560
Szabó Fábián	1574, 1578, 1580, 1582, 1583, 1590	
Máglyás Gergely	1575, 1576	esküdt polgár 1574
Kozárvári Máté	1577?	
Székely Gergely	1580, 1591	esküdt polgár 1574, 1575, 1576, 1582
Mészáros Mihály	1583, 1584	esküdt polgár 1574, 1575, 1578
Ötvös János	1585, 1588, 1589	esküdt polgár 1570, 1574, 1575, 1580
Temesvári János deák	1592, 1593	esküdt polgár 1580, 1588, 1590 Dés jegyzője 1583; a vármegye notáriusa 1584
Lőrinc deák	1594, 1597	esküdt polgár 1589, 1590
Lapuhas János	1598	esküdt polgár 1574

A bírók közül csak néhányukról tudunk többet hivatalviselési idejükön kívül. Foglalkozás tekintetében a bírók családnévében főként a kézművesmesterségek feltűnőek: szűgyártó, szőcs, szabó, mézáros, ötvös. Ez a nyolc mesterember a kézművesek vagyonosabb rétegét képviselte a tanácsban. Sajnos nem minden név esetében tudunk következtetni a bíró eredeti mesterségére. Máglyás Gergely neve szintén foglalkozásra utal, a máglyás ugyanis a sókamara tisztje volt, aki számadást vezetett a sóról és annak helybeli eladásáról. Következésképpen Máglyás Gergely a helyi hivatalnokrétegbe tartozhatott, Serjéni Miklóssal és Temesvári Jánossal együtt,

akik városi, illetve vármegyei jegyzőként is tevékenykedtek. Legtöbbször (hat évben) Szabó Fábrián viselte a bírói tisztséget, 1594-ben pedig már nemesként szerepel egy oklevélben.²⁶

Két bíró személyéről és származásáról valamivel többet is megtudunk a forrásokból. Serjéni Miklós fia lehetett annak a Serjéni Miklósnak, aki 1513-ban esküdt, később több évben (1520, 1522, 1527–1529, 1532) is bíró volt Désen.²⁷ 1528-ban Mészáros Tamás bíró mellett dési nemesként intézkedik a város nevében,²⁸ de ugyanabban az évben bíróként is szerepel. 1532-ben dési alkamarás is volt.²⁹ Ötvös János nagyapja pedig az a Mészáros Tamás volt, aki 1508–1516 között sorozatosan újraválasztva bíró, de 1526-ban Tamás bíró néven esküdt volt.³⁰ E többször újraválasztott két bíróra vonatkozóan csatlakozunk Lakatos Bálint megállapításához, mely szerint az említett időszakban Désen egy szilárd pozícióban lévő elit létezett.³¹

Az előbb említett Serjéni Miklós azonos nevű fia a század második felében, 1559-ben és 1560-ban esküdt polgár, 1570-ben pedig bíró volt.³² 1556-ban nemesként,³³ majd 1563-ban, 1569-ben és 1571-ben Belső-Szolnok vármegye nótáriusaként szerepel a forrásokban.³⁴ 1585-ben a fejedelem újra megnesemesíti az özvegyét, illetve Miklós és János nevű fiait.³⁵ Miklós nevű fiát 1587–1598 között többször említik a Désen lakó nemesek között, éppen azokban az években, amikor kiéleződött a polgárok és nemesek közötti ellentét, gyakori pereskedést eredményezve a táblán a két rend között.³⁶ 1602-ben azonban kihalt a család, udvarházukat pedig másnak adományozta a fejedelem.³⁷ A Serjéni család példája azt mutatja, hogy a dési városvezetői tisztség mellett a sókamarai és vármegyei hivatalt is lehetett egyidejűleg viselni, továbbá azt is, hogy nemest is választhattak bíróvá, amennyiben megnyerte a lakosság bizalmát. Ezt azonban a legfiatalabb Serjéni Miklós elveszítette, sőt szembehelyezkedett a jobbágyrendű lakosokkal és a magisztrátussal, annak ellenére, hogy apja még közéjük tartozott.

Vele ellentétben Ötvös János, aki szintén a középkori elit egyik tagjának leszármazottja volt, nem emelkedett a helyi nemesség közé. Nagyapja Tamás bíró, más néven Almási Mészáros Tamás volt, aki a bírói tisztelet a század elején hosszabb ideig viselte. Egy vallatás³⁸ szövegéből kiderül, hogy halála után fiai a köházát szegénységük miatt elzalogosították, és unokáját, az akkor még gyermek Jánost Désről Kolozsvárra küldték, hogy kitanulja az ötvösmesterséget (

²⁶ Dész v lt, 246.

²⁷ 1513 (Dész v lt, 93), 1520 (Dész v lt, 111). 1522 (Kádár–Tagányi III. 163.), 1527–1529 (Berger I. 997, 1081, 1118. sz.), 1532 (Kádár–Tagányi III. 205.). Lásd még Lakatos: Adattár, „Dész”, 25, 27.

²⁸ „ob complacentiam et petitionem egregii domini Nicolai Serieni de Dees compatri nostri ac circumspecti Thomae Mezaros iudicis eiusdem civitatis Des...” Dész v lt, 118.

²⁹ Draskóczy István: *Erdély sótermelése az 1530-as években = Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora-újkor Erdélyről*. Miskolc 2004. 51–52, 65.

³⁰ Dész v lt, 86, 88, 93, 104, 115. – 1520-ban is esküdt polgár (Dész v lt, 111). 1528-ban újra bíró lett. (Dész v lt, 118); Lásd még: Kádár–Tagányi III. 205.; Lakatos: Adattár, „Dész”, 23–27, 29.

³¹ Lakatos: Írásbeliség 52, 90.

³² Dész v lt, 171, 178; Kádár–Tagányi III. 206.

³³ Kádár–Tagányi III. 49.

³⁴ Berger II. 2855, 3351. sz., III. 3634. sz.

³⁵ ErdKirKv I/3. 635. sz. Ugyanekkor mentesíti újra a dési köházukat, annak tartozékait és szőlőiket az adó, tized és paraszti szolgálat alól.

³⁶ Dész v lt, 225, 228, 230, 232, 246, 255.

³⁷ ErdKirKv I/3. 1863. sz.

³⁸ Vallatás 1588-ból: „Ismertem Tamás bírót mind feleségeostwl, Mészáros Tamásnak is hitták, bíróságot sokáig visel.” Dész v lt, 222. – Közli: Szabó T.: Adatok 101–102.

„Colosvaratt tanulta az myvet”).³⁹ Ő már az Ötvös családnevet viselte, 1570-től a tanács tagja lett,⁴⁰ később többször is (az 1585, 1588, 1589. években) bíróvá választották.⁴¹ Az ő esetében tehát egy kézművesmesterséget űző bíróról van szó. Nagyapja is bíróként, emellett pedig a mészároscéh aktív tagjaként szerepel a forrásokban. Tamás bíró a fiait jobb megélhetés és a társadalmi felemelkedés reményében taníttatta („deákok” voltak), de elszegényedésük dési pozíciójuk elvesztését eredményezte. Ötvös Jánosnak sikerült újra elfoglalnia nagyapja helyét a városvezetésben, nemességet azonban tudomásunk szerint nem nyert, és bírósága idején igen keményen lépett fel a bentlakó nemesekkel szemben.⁴²

Mint már említettük, az esküdteket csak öt oklevél (1559, 1574, 3x1575) titulaturája sorolja fel név szerint. Családneveik alapján részben az eredeti foglalkozásukra, részben származásukra (pl. Temesvári, Törpöni, Kozárvári, Szalai) lehet következtetni. Megállapítható, hogy nagy számban voltak kézművesek (keresek, kovács, kőműves, mészáros, ötvös, szabó, szíjgyártó, szűcs, téglás, varga), illetve előfordulnak más foglalkozásúak is (kalmár, máglyás).⁴³ A város tisztségviselőiről is keveset tudunk, csak 1594-ben említik a „város szolgáját”, „a város határa őrzőjét”, „az város őrzőket” és a „bort őrzőt”.⁴⁴

Többet tudunk viszont a városi jegyzőkről. A jegyző a latin hivatali írásban jártas, jogtudó értelmiségi volt, aki a tanács jelenlétében elhangzottakat lejegyezte, majd a megfelelő nyelvi és jogi tudás birtokában a törvények által megkövetelt megfogalmazásban leírta. Ujabban Lakatos Bálint a középkorra vonatkozóan megállapította, hogy bár a mezővárosok többségében nem alkalmaztak állandó munkára jegyzőt, létezése mégis bizonyítható bizonyos mezővárosokban, mint pl. Tordán, Belényesen és Karánsebesen. Tevékenységük állandóságát azonban csak feltételezni lehet.⁴⁵

A dési oklevelek külső és belső sajátosságai, továbbá a tanácsüléseken tárgyalt ügyekről vezetett jegyzőkönyv említése 1553-ból arra enged következtetni, hogy Désnek állandó jegyzője lehetett a 16. század második felében.

A tárgyalt mezővárosban 1541–1600 között négy városi jegyzőt ismerünk név szerint. Szabó T. Attila a Temesvári János névvel aláírt magyar oklevelek nyelvezetét elemezve megállapította, hogy Désen nagyjából egy időben két Temesvári János élt. Szóhasználata alapján az előbbi valóban Temesvárról származhatott. Ennek rokona vagy éppen fia lehetett a másik, a Béla királyról és a tatárjárásról szóló históriás ének szerzője. Az első 1575-ben és 1576-ban volt dési nótárius.⁴⁶ A második 1583-ban dési jegyző,⁴⁷ 1584-ben már Belső-Szolnok vármegye jegyzője volt, de dési lakosként egy dési nemes földvásárlása alkalmával fogott bírói feladatot is ellátott. 1588-ban dési esküdt polgárként vallatási jelentést írt a táblára, 1590-ben esküdtként

³⁹ Azonos lehet egy Pataki János nevű ötvössel, akiről 1570-ben azt jegyzik fel, hogy a kolozsvári céh tagja és dési esküdt polgár is egy időben. KvNlt, Céhlevelek gyűjteménye, Kolozsvári ötvöscéh, nr. 15. Az adatra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmet.

⁴⁰ 1570 (Dés v lt, 178), 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.)

⁴¹ Dés v lt, 215–217, 220, 222, 224, 228. Nagyapja házát 1588-ban követelte vissza, amikor azt Pathai Máté kancelláriai íródeák megvásárolta. Dés v lt, 222.

⁴² Dés v lt, 219, 228.

⁴³ Lásd a 11, 12. jegyzetet.

⁴⁴ Dés v lt, 246.

⁴⁵ Lakatos: Írásbeliség 86, 88.

⁴⁶ Dés v lt, 189, 194.

⁴⁷ KmFJkv 424. sz.

prókátorok kijelölését kérte a hiteleshelyen.⁴⁸ Ebből látszik, hogy olyan ügyekben járt el, melyekben jegyzői gyakorlatára szükség volt, és ezért meghatározó szerepe lehetett a tanácsban. Ugyanezzel magyarázható az is, hogy kevéssel később bíróvá választották: 1592–1593-ban bíróként mezővárosa nevében jobbágyügyben intézkedett. 1606-ban pedig újra prókátorként említik a forrásaink.⁴⁹ Esete jól példázza, hogy a hivatalnok-értelmiségi pályáról kiindulva a mezőváros legmagasabb hivataláig lehetett emelkedni. Ugyanakkor úgy véljük, a magisztrátusban betöltött funkciói mellett nem hagyott fel a fizetett hivatalnoki tevékenységével sem.⁵⁰

Válaszúti János deákat és Márton deákat csak 1590-ben említik nótáriusként, egyikük vagy mindkettő feltehetően alkalmi jegyző volt. Válaszúti neve egy 1590. február 5-én kelt jelentés egykorú, pecsételetlen példányán jelenik meg, amint egyik esküdtársával tanúskodik egy iktatáson.⁵¹ Márton deák dési jegyzőt 1590-ben prókátornak jelölték ki a mezőváros egyik peres ügyének elintézésére.⁵² Dési esküdt polgárként 1589-ben prókátorok kijelöléséért folyamodott a kolozsmonostori levélfkeresőkhöz, 1591-ben pedig Báthory Zsigmondtól egy új oklevél kiállítását kérte a dési sószállítók kiváltságairól.⁵³ Róla a kutatás jelenlegi szintjén nem tudjuk megállapítani, hogy azonos-e vagy sem azzal a Dési Mártonnal, aki 1576–1584 között kancelláriai nótáriusként működött.⁵⁴

Ülésnap, mezővárosi oklevéladás

Lakatos Bálint a későközépkori mezővárosok okleveleinek elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy „minden településnek volt legalább hetente egy tanácsnapja, amely már minden bizonnyal korán kialakult és meglehetősen állandónak mondható.”⁵⁵ Désen a tárgyalt időszakban az üléseket valószínűleg rendszeresen tartották, de ennek napját nem tudjuk meghatározni.⁵⁶ Dési tanácsházra nincs adatunk a 16. századból. Úgy tűnik, hogy nem volt, mivel 1594-ben „a város szolgája” a borfogáskor lefoglalt bort „az bíró házához” szállította.⁵⁷ Tanácsház, esetleg tanácsterem legkorábbi említése 1611-ből való, amikor a dési előljárók előtt egy lakos esküt tett „ad domum senatoriam”.⁵⁸

⁴⁸ Dész v lt, 211, 213, 214, 222, 229.

⁴⁹ Dész v lt, 234, 237; Szabó T. Attila: *Temesvári János deák. Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények* II. (1958), (a továbbiakban Szabó T.: *Temesvári*) 97–120; Szabó T.: *Adatok* 98–103.

⁵⁰ Ez elképzelhető, hiszen a vármegyei ügyeket is helyben végezhette (Dész volt Belső-Szolnok vármegye központja). Berger III. 4443. sz.

⁵¹ „...ex oppido Des Joannes litteratus Valazuti notarius eiusdem oppidi, Lucas litteratus Crassay iuratus civis”. Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében. LXXVIII. doboz, 73. sz. Az adata Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet.

⁵² Dész v lt, 229.

⁵³ Dész v lt, 224; ErdKirKv I/3. 1623. sz.

⁵⁴ MNL OL, F 4, Cista comitatum, Com. Thordensis, 5. cs. 50; Nagy Jenő gyűjteménye a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága kezelésében, 138. cs. 10. Az adatokra Fejér Tamás hívta fel a figyelmemet.

⁵⁵ Lakatos: *Írásbeliség* 84.

⁵⁶ Utalást is keveset találtunk erre: „iuxta consuetudinem nostram pro discussione et determinatione causarum coram nobis ventilatarum pro tribunali consedissemus.” 1585. (Dész v lt, 217). A magyar nyelvű oklevelekben: „város” ítélezett, valaki „perlet az város székin”. 1594. Dész v lt, 246.

⁵⁷ Dész v lt, 246.

⁵⁸ Dési egyh lt, C1, 20; másolat

Az ülésnapok kérdéséhez szorosan kapcsolódik a pecsételési napnak a megtartása. A 15. század végén megjelent szokásnak megfelelően ugyanis a magyarországi mezővárosokban bizonyos adásvételi oklevelek megpecsételése nem rögtön az oklevél megírása után, hanem később, bizonyos arra kijelölt napon történt, hogy az eltelt idő alatt az ingatlanra jogot formáló személyek jogigényükkel élhessenek. Az ügy csak az oklevél megpecsételése után vált örökérvényűvé. Ugyanekkor terjedt el az a szokás is, hogy a tanács évente egy vagy több pecsételési napot tartott, melyek gyakran ünnepnapokhoz kötődnek. Ekkor a városházán vagy a piactéren összegyűlt magisztrátus és a lakosok jelenlétében felolvasták és – amennyiben ellentmondás nem történt – megpecsételtek az oklevelet. Désen már a középkorban bizonyítható a karácsonykor tartott rögzített pecsételési nap.⁵⁹

A tárgyalt korszakban négy oklevélről van tudomásunk (1574, 1575), amelyekről bizonyosan megállapítható, hogy pecsételési napon íródtak. Egyik karácsony első napján, három karácsony másodnapján, István-napon kelt. Ezek bizonyítják, hogy a középkori szokást követve Désen a fejedelemség korában is karácsonykor tartottak pecsételési napot, és az ingatlanszerződések ezen napon pecsételtek meg. Az 1574-ben kelt oklevél érzékletesen tanúsítja ezt: egy polgár kérésére állít ki a magisztrátus oklevelet bizonyos korábban örök jogon megvásárolt földekről: „litteras nostras pro iurium suorum tuitione dare et concedere velimus.”⁶⁰

A mezővárosi előjáróság tevékenységének legfontosabb írott forrása a jegyző által vezetett tanácsülési jegyzőkönyv, illetve a bíró és esküdtek által kiadott, a település hiteles pecsétjével ellátott mezővárosi oklevél. Városi jegyzőkönyv Dés esetében nem maradt fenn, de létezését egy 1553-as egyezséglevél említi, ugyanis az utóbbit a mezővárosi jegyzőkönyvbe bevezetett eredeti szövege alapján állították ki (*ex prothocolo civitatis de verbo ad verbum desumpta*). Mivel ez latin szövegű, feltehetően akkor latinul vezették a protocollumot is.⁶¹ A korai évszám alapján azt is valószínűnek tartjuk, hogy már a középkorban létezett városkönyv. Szabó T. Attila egy cikkében utal arra, hogy Lukinich Imre 1905-ben használt egy dési városi jegyzőkönyvet, melyből közölt is egy 17. század elején írt szövegrészletet. Ez a jegyzőkönyv azonban 1945–1946 táján a levéltár egy részével együtt megsemmisült.⁶²

A középkorból 29 darab, az 1527–1600 közötti időszakból csak 8 darab oklevélről van tudomásunk, melyet Dés tanácsa adott ki (1553⁶³, 1559⁶⁴, 1574⁶⁵, 1575 × 3⁶⁶, 1582⁶⁷, 1585⁶⁸). Van közöttük egyezség (transactio seu compositio – 1553), tanácsi határozat (deliberatione et constitutione – 1559), ítéletlevél (1585) és hitelesített adásvételi szerződés (1574, 1575 – 3 darab –, 1582). Tartalom szempontjából megállapítható, hogy Dése is vonatkozik a mezővárosi oklevéladás egyik általános sajátossága: nevezetesen az, hogy a városvezetők csak

⁵⁹ Lakatos: Írásbeliség 78–84.

⁶⁰ 1574. dec. 26. (Teleki cs Mv lt, 68, 79); 1575. dec. 25. (Dés v lt, 188); 1575. dec. 26. (Dés v lt, 187, 189)

⁶¹ „[...] transactio seu compositio totius universitatis oppidi cum universis salicisoribus in oppido Des commorantibus [...] Deliberatio sedis Desiensis.” Dés v lt, 149.

⁶² Szabó T.: Temesvári 99, 118.

⁶³ 1553. január 6. Pecsételetlen példány. 149.

⁶⁴ 1559. január 16. Dés v lt, 173.

⁶⁵ Teleki cs Mv lt, 68, 79. Az adatra Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet, amit hálásan köszönök neki.

⁶⁶ Dés v lt, 187–189.

⁶⁷ 1582. október 15. „Nos Fabianus Szabo iudex item duodecim iurati cives oppidi Des, aggiuk tudására és emlékezőzetre kiknek illik mindeoneoknak, hogy...” Dés v lt, 209. – Közli: Szabó T.: Adatok 99.

⁶⁸ Dés v lt, 217.

helyi jelentőségű ügyekben adhattak ki oklevelet. A dési levéltárban fennmaradt fogott bírói és hiteleshelyi oklevelek nagy száma is ezt bizonyítja, a mezővároson kívül intézett ügyekben ugyanis a désiek számára is ezek állították ki a hiteles iratokat. A fogott bírák között azonban gyakran szerepelnek a dési belső tanács tagjai, illetve a sókamarás.⁶⁹ A mezővárosi kiadványok szövegének rendszerezettsége, a szerkezet egységessége, a javítások hiánya a jegyző alapos felkészültségéről árulkodik. Valamennyi pátens formájú, papírra írt oklevél. Megtalálhatók bennük a hivatalos oklevelekben használatos latin formulák, intuláció, szavatossági, patvar-kodási záradék stb. bizonyítva, hogy íróik járatosak voltak az efféle munkában. Mindezek a megfigyelések a rendszeres mezővárosi oklevélkiadó tevékenységet bizonyítják.

A mezőváros önállóságának egyik jelképe a pecsét volt. Désnek már a középkorban két pecsétje lehetett, egy kisebb és egy nagyobb, az utóbbi első említése 1349-ből való.⁷⁰ A Mohács előtti mezővárosi oklevelek némelyikén a tornyos templomot ábrázoló nagyobb pecsétet láthatjuk (pl. 1516-ban, 1520-ban).⁷¹ Ezt a pecsétet 1574-ig használták, 1559-ben egy határozatot, 1574-ben egy adásvételi szerződést hitelesítették vele.⁷² 1575-ben azonban már egy másik nagy pecsét került három oklevél szövege alá.⁷³ A kisebb pecsét két oklevelen (1582, 1585) maradt fenn, egy tornyos templom és egy sóvágó látható rajta 1568-as évszámmal, ennek hasonmását a Szolnok-Doboka Monográfiában közzölték.⁷⁴ A nagyobbat bizonyára az örökérvényű, a kisebbet a kevésbé jelentős oklevelek megpecsételésére használták.

A tanács feladatköre

A magisztrátus egyik fontos feladata volt Dés jogainak és kiváltságainak védelme más intézményekkel és településekkel szemben. Ilyen esetekben Dés küldöttei nyilvánvalóan a magisztrátus tagjai közül kerültek ki. Néhány példát említenénk. Mivel Fráter György bizonyos rendeletei csorbították a désiek régi kiváltságait, azok I. Ferdinándhoz fordultak panaszaiikkal. Ő 1552-ben megerősítette a dési sóvágók és sószállítók régi kiváltságait, visszaadta, az adó alól pedig újra mentesítette a város 10 sátoraljnyi cigány közösségét⁷⁵ (amelyet korábban Fráter György Désről a szamosújvári várhoz rendelt); 1553-ban megerősítette a mezőváros és a sókamara kiváltságait, 1554-ben pedig a 14. században elnyert szabad betelepedés jogát.⁷⁶ Dés előljárói Báthory András vajdához, Petrovics Péter helytartóhoz,⁷⁷ Izabella királynéhoz,⁷⁸ az

⁶⁹ Dés v lt, 213, 234.

⁷⁰ Jakó Zsigmond: *Sigilografia cu referire la Transilvania. = Documente privind istoria României. Introducere*. Vol. II. Buc. 1956. 615; Rűsz Fogarasi: *i. m.* 185.

⁷¹ Dés v lt, 104, 111; DF 253398, 253405; Lakatos: Adattár, „Dés”, 26, 27.

⁷² Dés v lt, 171; Teleki cs Mv lt, 68, 79. „sigillo maiore et autentico oppidi”.

⁷³ Dés v lt, 187, 188, 189. „sigillo oppidi maiore”, „sigillo maiore et autentico oppidi”.

⁷⁴ 1582: Dés v lt, 209. „Mi is azért városunknak kis pecsétí alatt való levelönket attuk bizonságul”; 1585: Dés v lt, 217. „sigillo nostro”. Hasonmás: Kádár–Tagányi III. 164.

⁷⁵ A sóvágókhoz hasonlóan a cigányok a sókamarának szolgáltak, és nem adóztak.

⁷⁶ Dés v lt, 145, 146, 147, 150, 154, 157. Dés mellett Désakna neve is szerepel a kiváltságlevelekben.

⁷⁷ Vámmenteség (1552, Dés v lt, 147); bíraskodási kiváltság (perbefogás csak saját bírájuk előtt), a cigányok adómentessége (1556, Dés v lt, 162, 163).

⁷⁸ Bíraskodási kiváltság (nem perelhetők a vármegye törvényszéke előtt – 1557, Dés v lt, 167); a cigányok adómentessége (1557, Dés v lt, 168); borkimérés limitációja (1559, Dés v lt, 173)

1560-as években János Zsigmondhoz járultak jogorvoslat vagy újabb kiváltságok kérelmével.⁷⁹ 1571-ben Báthory István a désieket minden kiváltságukban megerősítette (de nem sorolja fel ezeket).⁸⁰ Több kiváltságlevél maradt fenn Báthory Kristóf és Zsigmond idejéből is.⁸¹

A magisztrátus másik fontos feladata az volt, hogy képviselje az egész közösség és az egyes polgárok magánjogi igényeit más településekkel vagy hatóságokkal szemben a vajdai, később a fejedelmi ítélőszéken, illetve a magasabb egyházi bíróságon. Már említettük, hogy a dési lakosokat nem lehetett a vármegyei törvényszék elé állítani, eljárást ellenük a dési bíróságon vagy a táblán lehetett kezdeményezni, fellebbezni is csak az utóbbira lehetett. Sok ügyvédvaló oklevél maradt fenn (ezeket a kancellária vagy a kolozsmonostori hiteleshely állította ki), de feltehető, hogy az előjárók nem mindig fogadtak prokátorokat. Erre nézve néhány esetet sorolhatunk fel: 1552-ben a dési magisztrátus eljárást indított Torda mezőváros előjárói előtt bizonyos aranykúti jobbágyságok ellen három dési lakos meggyilkolása miatt, majd az ügyet a vajdai ítélőszékre fellebbezte. A pert azonban elveszítette, bírságot kellett fizetnie.⁸² 1554-ben Was László kincstartó indított eljárást a désiek ellen Bathay Máté ugocsei főesperes előtt, miután a désiek maguknak foglalták le a dési dézsma két kvártáját, melyet Bornemissza Pál püspök a dési sókamara fenntartására utalt ki. A peresztes désiek 15 nap haladékot kaptak eldönteni, hogy fellebbeznek-e az esztergomi érsek székéhez.⁸³ A Dész és Somkút közötti határ miatt is a tábla előtt folyt eljárás 1572-ben. A somkútiak ugyanis, bírójuk irányításával, irtani kezdték a dési határból elfoglalt erdőt, a désiek tiltakozása ellenére.⁸⁴ Szintén a táblán követelték vissza a Désre telepedett szökött jobbágyaikat a nemesek, ilyenkor Dészt gyakran a bíró képviselte.⁸⁵

Az előjárók védelmezték a mezőváros *adózó polgárainak* kiváltságait és főként a vagyonos réteg érdekeit *más dési társadalmi csoportokkal* szemben is. Ide sorolhatjuk a bentlakó nemesi rendet, de ugyanakkor a mezővárosi kötelezettségek alól nagyrészt mentesített és ezért különálló csoportot alkotó dési sóvágókat is. Ellenőrizték és számon kérték jogállásuk alapján a mezővárosi terhek (szolgáltatások és adók) teljesítését, igyekeztek rendezni a velük előforduló konfliktusokat. Mivel gyakran nem sikerült egyezsége jutni velük, panaszukkal a fejedelemhez járultak. A sóvágó renddel 1553-ban vita alakult ki bírójuk jogköre miatt. Abban az évben sikerült megegyezni,⁸⁶ azonban 1594-ben már kénytelenek voltak Báthory Zsigmond fejedelemhez fordulva kiváltságaikat és érdekeiket védelmezni velük szemben. Lőrinc deák dési bíró és Vas Kelemen esküdt polgár Tordán elpanaszolták, hogy a dési fejedelmi sókamarához tartozó sóvágók közössége, azok előjárói elfelejtették, illetve meg is szegték a régi időkben kötöttük és a mezőváros előjárósága között megkötött egyezséget. A sóvágók bírása és dékánjai

⁷⁹ Vámmentesség (1560), a nemesek kötelezettségeinek szabályozása (1564), jogsértések orvoslata (1567, 1568). Dész v lt, 174–177. 1569-ben megerősítette Mátyás király privilégiumát, melyben az utóbbi a mindenkori plébánosnak évi 1000, az iskolamesternek pedig 400 kótsót utalt ki a dési sókamaráról. Eredetije: Dési egyh lt, C, 2, 27.

⁸⁰ Dész v lt, 180.

⁸¹ Borfógás (1578, MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 14–15, Dész v lt, 200); adó elengedése három évre (1591, Dész v lt, 231); sószállítók kiváltságai (1591, Dész v lt, 328; ErdKirKv I/3. 1623. sz.); sóvágók jogai (1594, Dész v lt, 243); sószállítók búzajövedelme (1599, Dész v lt, 262)

⁸² Dész v lt, 148, 151, 152, 153, 156, 160.

⁸³ „Matthaeus Bathay archidiaconus Wgochensis, canonicus in officio vicariatus iudex generalis subrogatus ecclesiae Albensis Transilvaniae”. Dész v lt, 158, 159, 161.

⁸⁴ Dész v lt, 184.

⁸⁵ Dész v lt, 230, 236. – Egy 1578-ös per azért is érdekes, mert a tábla Dés javára hozott ítéletet abból kifolyólag, hogy a szökött jobbágy más országból (a Partiumból) jött, és az ország törvényei rá nem vonatkoznak. Dész v lt, 201.

⁸⁶ Dész v lt, 149.

csak 1 forintig bíraskodhattak, a nagyobb ügyek a mezőváros előjáróságára tartoztak volna, de a sóvágók előjáróinak „merészsége” odáig fajult, hogy ezekben a nagyobb ügyekben is ítéleztek: „alias etiam causas, quae honorem, haereditates, debita, effusionem sanguinis, vel membrorum abscisionem concernerent”.⁸⁷ A fejedelem (a tanácsurakkal együtt) a panaszra nemcsak a korábbi egyezséglevelet (ex paribus transactionis) vizsgálta meg, hanem egyeztetett a tordai sókamarással, János deákkal és Torda mezőváros előjáróival is, majd elrendelte egyfelől a sókamara kamarásainak, másfelől a sóvágók bírójának és dékánjainak, hogy az egyezséget tartsák be, vagyis a nagyobb ügyek elbírálását hagyják a mezőváros előjáróira.

A dési nemességgel szemben azonban próbálkozásaik többnyire sikertelenek voltak, és 1585 után a vizályból már hosszú pereskedés alakult ki a fejedelmi táblán.⁸⁸ A dési polgári rend sérelmeit és a tanács intézkedéseit híven illusztrálja a magisztrátusnak 1593 körül a fejedelemhez írt panaszlevele: „Kegyelmes urunk, nyilván vagyon nagyságodnál az köztünk való nemessigh miat menyi sok bántásink legyenek, kik mostannis nem szűnnek megh az nagyságod bodogh eleitől és nagyságotúl is közinkbe rendelt articulusokat impetálni és pervertálni [...] az városnak minden hasznaival, úgymint búzával, borral, zabbal és sóval való kereskedéssel, tilalmas és nyomás erdeivel, mezeivel és egyéb váras javaival comuniter velünk egyetembe ilni akarnak, mindazonáltal az közönsiges tereh viselisből magokat az limitatio ellen ki akarják vonni és semmiben eggyezni velünk nem akarnak [...]”⁸⁹

A polgárok és az őket képviselő előjárók időnként konfliktusba kerültek a vajda, illetve fejedelmi hatalom képviselőivel is: 1554-ben Dobó István vajdával, 1596 körül Székely János dési kamarással, 1599-ben pedig Hamvai György szamosújvári kapitánnyal.⁹⁰ Egy érdekes esetről értesülünk 1571-ből,⁹¹ amikor veszekedés majd verekedés támadt Téglás Mihály polgár⁹² és Keresztúri Kristóf deák kamaraispán⁹³, illetve annak emberei (Szilágyi Mihály⁹⁴ és Tamás deák dési nemesek) között egy, a dési közösséget érintő ügy kapcsán. A konfliktus pontos okát nem ismerjük, annyit sejtünk csak, hogy bizonyos jogsértés történt, mivel egy tanú szerint Téglás azt kiabálta ellenfelének, hogy „te Szilágyi Mihály, az várost ebnek mondog, de bizony megbánod, mertt az város nem eb”. A tanúk így mesélték el a verekedés részleteit: Szilágyi meg akarta ölni Téglást és utánament a kamaraházba, Téglás kijött

⁸⁷ Fontos kiemelni, hogy a fejedelmi oklevelet milyen formában adták ki: „ex sententia dominorum consiliariorum nostrorum statuimus”. Tehát ez a kiváltságlevél egy bírósági döntést, mégpedig a fejedelmi kúria ítéletét rögzítette. (Ez eddig az egyetlen adat az ilyen típusú ítélethozatalra.) A per részleteit azonban nem ismerjük. Dés v lt, 243. Az oklevelet Báthory Gábor is megerősíti 1608-ban. Dés v lt, 305

⁸⁸ Dés v lt, 215, 216, 219, 220, 221, 228, 246, 248, 255, 256, 260.

⁸⁹ Dés v lt, 241.

⁹⁰ Oborni: *i.m.* 126–129; Dés v lt, 249, 261.

⁹¹ A tanúvallatás 1572-ben készült. Dés v lt, 182, 284.

⁹² 1574–1575-ben esküdt polgárként szerepel az oklevelekben, valószínűnek tartjuk, hogy 1572-ben is az volt. Teleki cs Mv lt, 68, 79; Dés v lt, 187.

⁹³ Keresztúri Kristóf deák 1571–1574 között volt dési sókamarás. Később tanácsúr, Kolozs vármegye ispánja, kővári kapitány (1589, 1595–1599) és Mária Krisztierna udvarmestere (1596–1598). ErdKirKv 1/3. 1112, 1113. sz; Berger III. 3782, 3794, 3926. sz; Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 30, 392. Címereslevele: 1573. febr. 2. MNL OL, P 1870. Rhédey család Levéltára, 29. cs. 2. állag, 31.

⁹⁴ Szilágyi Mihály 1560-tól szerepel dési lakosként a forrásokban, polgár, majd 1569-től János Zsigmond jóvoltából nemes. Később a tordai sókamara praefectura lett (1569–1571). ErdKirKv 1/1. 33, 196. sz; Dés v lt, 178, 179. 1572-ben Keresztúri Kristóf alárendeltje lehetett, a tordai kamarában nyert tapasztalatait kamatoztatva a dési kamarában.

onnan a bíró kis ajtaján,⁹⁵ Szilágyi Mihály pedig követte őt többedmagával. Mindenkinél szablya volt. Téglás ekkor Tamás deákra „vágott”, de az elvette tőle a szablyát, rugdosta és „vágta”. Keresztúri Kristóf deák kamaraispán is kijött, verte Téglást, később pedig utasította Szilágyit és szolgáját, hogy ne verekedjenek. Szilágyi azonban „megvágta” Téglást, aki a bíró háza felé menekült, majd elesett. Török István bíró, miután értesítették a történetről, elment Kristóf deákhhoz a kamaraházhoz, de az nem adta ki neki Szilágyit, dühét sem titkolta. Végül megígérte, hogy a per idején a törvényszék elé fogja állítani. Téglás Mihály eljárást indított a táblán támadói ellen.⁹⁶

A bíró és a tanács hatáskörébe tartozott az utak, a porgolatok (a szántóföldeket védő kerítés) építése⁹⁷ és a vásár felügyelete is. Az utóbbira csupán két adatunk van: 1585-ben a dési nemesek arról panaszkodnak Báthory Zsigmondnak, hogy az előljárók megtiltották nekik az árusítást a (szombaton tartott) hetivásárokon.⁹⁸ Báthory Kristóf 1578-as okleveléből pedig kiderül, hogy a dési „bírák” a borfogást a sokadalom idején kezdték el.⁹⁹

A városvezetés ellenőrizte a bor árusítását is, hiszen a bor fontos bevételi forrása volt a szőlősgazdáknak, azaz a gazdagabb polgároknak. Az előbbieken már említett 1559-es határozatban a mezőváros közössége limitálta az idegen borok értékesítését Désen és Désaknán: ne hozzanak idegen bort a szüret első napjától addig, amíg 10 hordó marad a városból, továbbá a behozottnak el kell fogynia a következő szüretig, és azután se tartalékolják titokban.¹⁰⁰ 1578-ban Dés egy újabb kiváltságot kapott: Báthory Kristóf engedélyezte a borfogást, úgy, hogy évente két-három napig senki saját borát nem árulhatta, bort csak az oppidum javára lehetett kimérni. Ez polgárra és nemesre is érvényes volt: „tam nobilibus, quam ignobilibus in dicto oppido Déés degentibus”.¹⁰¹ E rendelkezés betartása nem volt könnyű, egy hónappal később ugyanis a fejedelem a rendelet betartására intette a Désen lakó nemeseket, főként az előbbieken már említett Szilágyi Mihályt.¹⁰² 1585-ben a dési nemesek abban reménykedtek, hogy a borfogás alól mentességet nyerhetnek a fejedelemtől, akinek elpanaszolták, hogy a városvezetés még a helyi boraik árusítását is megtiltotta. Válaszul Báthory Zsigmond arra utasította az előljárókat, hogy a nemesek ellen elkövetett jogtalan eljárásokkal hagyjanak fel.¹⁰³

⁹⁵ A kamaraházban levő „bíró ajtajának” megnevezése a bíró vallomásaiban: „azután jövék be a polgároknál az önagsága házában és mondek az kamaraispánnak...” Dés v lt, 284.

⁹⁶ Üggyvédvallás: Dés v lt, 183.

⁹⁷ A nemesek megegyeztek a polgárokkal a porgolát és az út készítésében: „Az menyi irotványok volt az nemes népnek, annyi porgolátot csináltattanak ők is.” „Az utat tölteni szekerekkel horták az nemesek az ágath.” Dés v lt, 246.

⁹⁸ 1585. szeptember 25. Dés v lt, 218.

⁹⁹ K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 15.

¹⁰⁰ Ezt Izabella királyné is megerősítette még ugyanabban az évben. Dés v lt, 171, 173.

¹⁰¹ 1578. május 12. K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 14. Az adatért Gálfi Emökének tartozom köszönettel.

¹⁰² 1578. június 5. „Értjük, hogy az elmúlt dési sokadalomkor az dési bírák régi szokások szerint fogták volt meg az korcsmát az városba, hogy csak város számára árulnának bort, kiről mi es Annuentia levelet attunk vala, hogy szabadon élhessenek avval az régi szokással, és az mikor akarják megfoghassák az korcsmát mindentől, Ti pengi főképpen te Zylagy Mihály az mi levelünkkel nem gondolván az tilalomkor reájok kezted az te borodat és szabadon arultattad, az városnak nagy fogyatkozására és szabatsága romlására. Akarván őket az eccer engedet szabadságba éppen megtartatni. Hagyjuk azért és parancsoljuk nektek erőssen, hogy ezután efféle vakmerőségtől megszűnyjetekek és az várost ez mi nekik engedet szabadságba ne háborgassátok, se mikor megtiltják ők az bor árulást, ti borotokat reájok ne kezdgyétek, mert nem hogy csak nemességteknek elvételével büntetünk meg, sótt affélet egyéb büntetést is el nem kerültök.” K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 15.

¹⁰³ Dés v lt, 218.

A borfogással kapcsolatos konfliktusokat jelzi egy 1594-es vallatás is,¹⁰⁴ melyből kiderül, hogy ebben a kérdésben a tanúk nem voltak egy véleményen: amikor egy nemes „borfogáskor bort kezdett, a városbeli embernek nem szabad volt benne vinni”. „Az borfogáskor tudom, hogy az nemeseknek nem volt szabad borth kezdeni, más az, hogy ha kezdet is, hát az várost az bírák eltöltötték rólla és nem volt szabad hordani, merh ha ki-ki vit volna is, az város őrzők elvötték tőlök és megitták.” Ha nemesek borfogáskor kezdtek bort, akkor a városiak „nem horták, hanem csak vidéghbeli emberek ittanak rajta és sóvágók”. Szilágyi Mihály bort kezdett borfogáskor, városbeliek nem mertek bemenni, sem vinni belőle, hanem a sóvágókkal itatta meg. Mások szerint: borfogáskor nem volt szabad árulni se városi, se külső bort, csak ha a város számára megvették. Ha a nemes ilyenkor kezdett bort, akkor azt a „bort őrző” elvette, és a nemesnek 12 forint bírságot kellett fizetnie. A „város szolgája” azt vallotta, hogy ha a nemesek kezdtek is bort borfogáskor, nem volt szabad árulniuk, ugyanis a bíró azt parancsolta neki, hogy ha ilyet lát, foglalja le és vigye a bíró házához.

Az előjárók kötelessége volt az ingatlanforgalom ellenőrzése és a szerződések hitelesítése is. Ha nemes akarta megvenni polgár, sóvágó vagy zsellér javait, esetleg a közös földek egy darabját, akkor ki kellett kérni a tanács engedélyét, s előfordult, hogy az megtagadta az elidegenítést.¹⁰⁵ Az 1570–1580-as években sok nemes tett ígéretet az adózásra ingatlanvételek kapcsán a városvezetőknek.¹⁰⁶ Egy alkalommal egy nemes és polgár közötti adásvételi szerződést a vármegyei szolgabíró és egy dési esküdt polgár állított ki, szerepel benne a megkínálás és a bíró engedélye.¹⁰⁷ Az is előfordult, hogy egy nemes a közös földekből kapott egy darabot örökre.¹⁰⁸ A magisztrátusnak ellenben nem volt joga beleszólni egy nemesi vagy közvetlenül kincstári tulajdonban lévő dési ingatlan birtokjogi kérdésébe, általában csak tanúként volt jelen az iktatásokon.¹⁰⁹

A dési bíráskodási jog a középkorban elnyert igen jelentős kiváltságon alapult. Ugyanis 1261-ben kelt privilégiumuk értelmében a désieket mentesültek a szolnoki ispánságot is viselő vajda joghatósága alól, és pereikben saját villicusuk ítélkezett.¹¹⁰ A fejedelemség korában is rendelkeztek ezzel a kiváltsággal: a dési lakosok felett első fokon csak a magisztrátus ítélkezhetett, nem lehetett őket a vármegyei törvényszék elé állítani.¹¹¹ Fellebbezni a mezővárosi

¹⁰⁴ Dész v lt, 246.

¹⁰⁵ Ilyen esetről olvashatunk egy 1578-as oklevélben, mely szerint Szamossi Péter, a huszti vár gyalogskapitánya házat vett néhai Dobó Lukács polgártól, de vásárlást a dési előjárók a mezőváros egyhangú akaratából („ex consensu et unanimitate dicti oppidi”) a közteherviselés miatt megakadályozták, és a pénzt visszaadták. Végül mégis engedélyezték, miután a kapitány megígérte, hogy házat soha nem mentesíti a census és más adók alól, és mindenben aláveti magát az előjárók akaratának. Szamossi az ügyről nemcsak saját pecséttel ellátott oklevelet adott ki fogott bírák (a dési bíró és Cseffe János dési főkamaraispán) előtt, hanem a kancellárián is kiállított egy bevallólevelet (az előbbi magyar, az utóbbit latin nyelven). Dész v lt, 197, 202.

¹⁰⁶ 1580, 1584: Dész v lt, 206, 214. Utóbbit közli: Szabó T.: Adatok 100–101.

¹⁰⁷ 1579: Dész v lt, 205.

¹⁰⁸ 1582-ben az előjárók örökre Buda Jánosnak adtak egy tövises földdarabot, ha megígéri, hogy kiírta. Dész v lt, 209.

¹⁰⁹ Pl. amikor 1576-ban Buda Jánost beiktatták dési nemesi udvarházába, az eljáráson jelen lévők között elsőként a bírót és két esküdtet sorolták fel. Dész v lt, 194.

¹¹⁰ Jakó: *Dész 2–26*; Weisz Boglárka: *A tárnokmester jogköre az Anjou-korban. = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016, 192.

¹¹¹ Petrovics Péter helytartó 1556-ban megerősítette azt a régi kiváltságot, hogy az ország területén bárhol utazó dési lakosokat és sószállítókat csak a saját bíróik előtt perelhették. Dész v lt, 162. Izabella királyné 1557-ben utasította

bíróságról egyenesen csak a vajda elé, később pedig a fejedelmi táblára lehetett. Ezt a régi kiváltságot többször is megerősítették, az oklevelekben olvasható egyes esetek is ezt igazolják. Pl. 1585-ben egy dési nemes eljárást indított egy polgárt lopással vádolva előbb a mezőváros bíróságán, azután fellebbezéssel a táblán. Ott a polgár tanúvallomásokkal és iratokkal tisztázta magát, felmentették, a felperest pedig a hamis vádaskodás miatt megbüntették. Ötvös János dési bíró és a 12 esküdt, miután kézhez kapta a fejedelmi táblának erről szóló ítéletlevelét, az abba foglalt utasításnak megfelelően saját ítéletlevelet állított ki a mezőváros nevében („praesentes literas sigilli nostri munimine roboratas”), melyben tudomására hozta mindenkinek, hogy az alperes örökre fel van mentve a vádak alól.¹¹²

Ezekon kívül egy 1576-ban kelt kezeslevél és egy 1594-ben kiállított hosszabb tanúvallatás a dési bíráskodásnak egy jelentős sajátosságára világít rá: éspedig arra, hogy az előljárók főbenjáró ítéletet is hozhattak, és ezt végre is hajthatták.¹¹³ Az előbbiből megtudjuk, hogy az ősei óta „Déshez tartozó” vén János fia, Tamás cigányvajda kétszer szökött meg Désről más birtokos nemes jobbágyának kötve magát. Most újra elfogták, és a dési bíróság („városul”) akasztófára ítélte. Akasztás előtt Szabó Fábían¹¹⁴ és Sándor deák „polgárok” kérésére a bíróság megkegyelmezett neki, és ő újra megígérte, hogy „örökké fiúról fiúra város cigánya leszön és szolgál”. Kezeseket állítottak: a szamosújvári Máté cigányvajda, a betleni cigányvajda, továbbá egy Mihály nevű vajda, illetve két dési cigány: egy másik Mihály vajda és Ádám cigány. Ők megígérték, hogy a rákövetkező vasárnap kifizetik a bírának „Tamás vajdának díját” (vérdíját), megváltva ezzel a halálraítélt életét. Ezenkívül Tamás vajda újabb szökése esetén 100 forintot tartoztak még fizetni.¹¹⁵ Az 1594-es vallatás szövegében több esetről is olvashatunk, melyek a főbenjáró ítéletet igazolják: pl. egy nemes házában lakó borbélylegény megölte a város szolgáját. Másnap a bíró két esküdtet küldött hozzá. A nemes rögtön kiadta a legényt, „az város megbünteté, fejét vivék”. Egy másik alkalommal pedig „az kamoraháztul szaladot volt két legin az Theke Ferenczy uram¹¹⁶ házához”, és „nem tudom, miképpen fogták meg, de tudom, hogy megfogták őket és felkötötték”.¹¹⁷

Dés előljárói bíráskodtak nemcsak az adózó polgárok, hanem a nemesek, sóvágók és cigányok felett is. A cigányok feletti bíráskodást az előbbi példa bizonyítja. A sóvágóknak külön bírása és dékánjai voltak, de azok csak 1 forintig bíráskodhattak felettük, a nagyobb ügyek a mezőváros előljáróságára tartoztak.¹¹⁸ Ez egyik bizonyítéka annak, hogy különálló rendet

a vármegyét, hogy a désieket – régi kiváltságaik figyelmen kívül hagyásával – ne állítsák a vármegyei törvényszék elé. Dés v lt, 167.

¹¹² Dés v lt, 217. – 1558-ban néhai Szabó Tamás deák, dési polgár kamaszkorú fiai egy dési kőház fele miatt perelték Szilágyi Bálint dési polgár özvegyét, és a dési bíróságról vitt fellebbezőlevéllel a táblán akarták jogukat megvédeni. Dés v lt, 170.

¹¹³ A kérdés további kutatást igényel. – Kolozsvár esetében ismeretes, hogy 1405-ben nyerte el azt a kiváltságot, hogy a gonosztevőket halálra ítéltette. Lásd legújban *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743. A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4.* Szerk. Pakó László–Tóth G. Péter. Bp. 2014. (A bevezetőt írta Pakó László.) 33.

¹¹⁴ Szabó Fábían 1576-ban a magisztrátus tagja lehetett, lásd a fenti táblázatot.

¹¹⁵ Érdekes, hogy a magyar nyelven kiállított oklevelet a kezesek saját gyűrűs pecsétjeikkel erősítették meg: „azon kezes cigánvajdák ez levelet atták pechiattiók alat.” Dés v lt, 193.

¹¹⁶ Köblösi Teke Ferenc dési sókamarás volt 1588–1593 között. Dés v lt, 224, 237; ErdKirKv I/3. 820, 829. sz.

¹¹⁷ Dés v lt, 246.

¹¹⁸ 1553-ban a sóvágók ígéretet tettek a tanács előtt, hogy a sóvágók az egy forint feletti peres ügyekben a mezőváros bírósága elé állnak, ezek esetében a bírságból a sóvágó bíró 1 forintot kaphat, egyébként a mezőváros bírása a

képviseltek az oppidumban, bírájuk hatásköre pedig leginkább a falusbírákéhez állt közel.¹¹⁹ A dési nemesek felett is az előljárók bíraskodtak. Az 1594-es hosszú tanúvallatással épp azt kívánták bizonyítani, hogy a dési nemesek teljesítik a mezővárosban rájuk kirótt terheket, tartják a szabályokat, nem korlátozzák az előljárók munkáját, és alávetik magukat a városvezetés akaratának: „minden dologban az bírák igazgattnak, mind nemes emberek között, mint városbeliek között eddig”.

A vallomásokból megismerjük a dési nemeseknek a bíróság elé került ügyeit is. Gyakoriak voltak a tilosban talált állatok miatt indított perek. A korabeli szokásjog szerint a tilalmas földön talált állatot csak az előljárók határozatára lehetett elhajtani, viszont a legtöbb esetben ezt a birtokosok vagy lakosok nem várták meg, az állatokat behajtották, amíg a kártérítést meg nem kapták, mert ha vártak volna, a kár egyre nagyobb lett volna.¹²⁰ Az 1594-es vallatásból kiderül, hogy az egyik nemes elhajtotta és nem várta meg az előljárókat,¹²¹ viszont egy másik nemes az esküdteket hívta ki a nyomra.¹²² Többször fordultak elő határviták is Désen. Ezek eligazítására előbb egy esküdt polgár ment a helyszínre, majd a vitát a tanács igazította el. Egy tanú azt mesélte, hogy amikor bizonyos nemesek egy szőlő határa miatt pereskedtek a városvezetők előtt, őt az ügyben megeskették, és úgy állapították meg a határt, ahogy ő mutatta.¹²³

Említettük már, hogy a 16. századból nem maradt fenn városi jegyzőkönyv, és a meglehetősen kevés adat nem teszi lehetővé a bírói eljárás alaposabb megismerését.¹²⁴ Annyi bizonyos, hogy a bíróság előre meghatározott napokon, úgy tűnik, hogy rendszeresen, a „szék napján” ült össze. Egy ügy kapcsán többször is volt tárgyalás: pl. Serjéni Miklós nemes „szolgájának” vallomásában az olvasható, hogy „sokszor ellhagytam az szántást, és be kellett jönnöm az szék napjára, és urammal oth kellett lennem az széken”. Ebből az is látható, hogy a dési nemesnek részt kellett vennie saját jobbágyának tárgyalásán. Bizonyos esetekben a bíró elrendelte a vádlott őrizetbe vételét és fogvatartását. Pl. Serjéni Miklós nemes özvegye beperelte szolgája miatt Balog János dési lakost, aki így vallott: „sőt az dési bíróval meg is tartatoth volt engemet, hogy el ne mennek az törvin előth”. Végül pedig egy általánosan elterjedt jogszokást említenénk, nevezetesen azt, hogy egy nemes csak három napig védelmezhetette a házába menekülő és gyilkossággal vádolt embert, azután a bíró vagy szolgabíró felszólítására ki kellett adnia. Pl. egy dési asszony megölette férjét egy legénnyel, azt elfogták, az asszony viszont bemenekült egy

sóvágók javaiból teljes elégtételt vehet. Dés v lt, 149.

¹¹⁹ Az erdélyi falusbíró 1-4 forintos bírsággal büntethető ügyekben dönthetett. Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*. Erdélyi Múzeum LXXII (2010). 3–4. 91.

¹²⁰ Tringli István: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról. = Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Bp.–Debrecen 2014. II. 795.

¹²¹ Buda János nemes polgár elhajtotta és lefoglalta Vajda Antal nemes ökrét, miután azt az ő földjén találták meg, majd kártérítést követelt. Mivel nem tudtak megegyezni, Buda a bíró elé idézte Vajdát, és az ott megszületett ítélet értelmében Vajda a bírságot és kárt borssal és sáfránnyal fizette meg. 1594. Dés v lt, 246.

¹²² Pán János dési nemesnek az alóri határ melletti földjén Herceg Pál alóri nemes ökreit találták, ezek megették a kölesét. A kárt Pán panaszára a dési bírák és polgárok becsülték fel, Herceg Pál 12 forint bírságot fizetett. Ugyanannak a Pán Jánosnak a marháit rámentek a település közös tilalmas földjére. Az esetről a dési határ „örzöje” vallott, aki a marhát behajtotta, de a nemes a nyomra nem őt, hanem az előljárókat hívta ki. 1594. Dés v lt, 246.

¹²³ Más ügyekben is folytak eljárások a dési bíróság előtt, pl. Buda János nemes pert indított Vajda Antal nemes fia ellen, aki hatodmagával a felperesre és szolgájára támadott. 1594. Dés v lt, 246.

¹²⁴ Pl. a bírságokról is keveset tudunk: Szabó Fábián nemes perelt a bíró előtt Vas Kelemen esküdt polgárral szolgák miatt, Vas Kelemen 20 forintot fizetett. Tilosban talált állat miatt Vajda Antal nemes egyszer bírságot és kártérítést borssal és sáfránnyal fizetett meg, Herceg Pál nemes pedig 12 forint bírságot fizetett. Uo.

helybéli nemes házába. Az esküdtek éjjel-nappal őriztették a házat, amíg harmadnap a nemes kiadta a bírónak. A bíróság mindkettőt kivégeztette („harmadnapon kiadá”, mindkettőnek „a város... fejét viteté”).¹²⁵

Market-Town Management in Dés (Dej) Between 1541–1600

Keywords: social history, market town management, council, privilege, juridical competences, institution

Based on the documents preserved in the archive of Dej market town (Inner Solnoc county), this study offers a general presentation of the market town management. Beside other settlements with salt mines in Transylvania, like Turda, Ocna Sibiului, Sic și Cojocna, Dej enjoyed wide administrative and juridical autonomy due to the many privileges received in the previous centuries. By analyzing data on the composition of the institutions entrusted with the market town management (senate and council), as well as those relating to their competences and duties, inferences can be inferred, namely that in this respect Dej largely resembled the other towns (civitas) in Transylvania. The council had many duties: the members had juridical powers with enlarged competences; they defended the interests of residents before other institutions, authorities or settlements.

¹²⁵ Uo.